

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української мови

ГРАМАТИЧНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ХХІ СТОРІЧЧІ:

**збірник тез наукових доповідей учасників
Міжнародної наукової конференції
на пошану доктора філологічних наук, професора
*Городенської Катерини Григорівни***

Київ – 2024

Редакційна рада:

Горголюк Н. Г., кандидат філологічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Інституту української мови НАН України;

Колібаба Л. М., кандидат філологічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України;

Фурса В. М., кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Рецензенти:

Кислюк Л. П., доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України;

Делюсто М. С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Ізмайльського державного гуманітарного університету.

До друку рекомендувала вчена рада Інституту української мови
НАН України (протокол №4 від 04 червня 2024 р.).

Граматичний портрет української мови у XXI сторіччі: збірник тез наукових доповідей учасників Міжнародної наукової конференції на пошану доктора філологічних наук, професора Городенської Катерини Григорівни / упоряд.: Н. Г. Горголюк, Л. М. Колібаба, В. М. Фурса. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2024. 220 с.

Збірника тез наукових доповідей укладено за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Граматичний портрет української мови у XXI сторіччі», яку організував відділ граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України на пошану доктора філологічних наук, професора завідувача цього відділу Городенської Катерини Григорівни. У ньому вміщено студії з граматики української мови XXI ст., присвячені аналізу наукового доробку К. Г. Городенської на тлі сьогочасних проблем української граматики та мовної практики, актуальним проблемам теоретичної і застосовної морфології, особливостям реалізації синтаксичних норм, новітнім тенденціям у розвитку словотвірної системи, проблемам української лексикології та лексикографії в контексті граматичної теорії.

Для науковців, викладачів закладів вищої освіти, аспірантів, студентів-філологів, а також усіх, хто цікавиться розвитком граматичної думки в лінгвоукраїністиці та славістиці.

ЗМІСТ

НАУКОВИЙ ДОРОБОК К. Г. ГОРОДЕНСЬКОЇ НА ТЛІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИКИ ТА СУЧАСНОЇ МОВНОЇ ПРАКТИКИ

Бойко Н. І.

Грамотичні обрії професора К. Г. Городенської 9

Данилевська О. М.

Науковий доробок К. Г. Городенської в контексті актуальних проблем створення шкільних підручників 13

Коваль Л. М.

Проблема кодифікації мовних норм у лінгвістичному доробку професора К. Г. Городенської 16

Масицька Т. Є.

Деривація синтаксичних одиниць у граматичній концепції К. Г. Городенської 19

Межов О. Г.

Ад'єктивна синтаксична деривація крізь призму граматичної концепції К. Г. Городенської 21

Хомич Т. Л.

Проблема словотвірної норми в науковому доробку К. Г. Городенської 25

Шабат-Савка С. Т.

Синтаксис односкладного речення в контексті наукових студій К. Г. Городенської 28

ДИНАМІКА ГРАМАТИЧНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ПРЕСКРИПЦІЯ І УЗУС

Кадочнікова О. П.

Грамотична норма та узус у медійних текстах для дітей 31

Колібаба Л. М.

Закінчення родового відмінка однини іменників III відміни в сучасній мовній практиці української мовознавчої спільноти 35

Костусяк Н. М.

Квантитативно марковані одиниці в сучасній медіамові:
граматичний і лінгвостилістичний виміри 39

Навальна М. І.

Нові вияви словосполук у мові українських медіа 44

Юносова В. О.

Динамічні зміни в числівниковій системі сучасної української
літературної мови 48

ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНОЇ І ЗАСТОСОВНОЇ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ XXI СТОРІЧЧЯ

Багмут І. В.

Базова семантика видових форм дієслова: зауваги з української
як іноземної 52

Гінзбург М. Д.

Як увідповіднити термінологію чинного українського
правопису положенням сучасної академічної граматики:
пропонови 55

Грицевич Ю. В.

Зі спостережень над реалізацією категорій роду та числа
іменників у говірках південно-західного наріччя (на матеріалі
текстів фольклору) 59

Грещук В. В., Грещук В. В.

Сполучники у словнику «Гуцульська діалектна лексика та
фраземіка в українській художній мові» 61

Добосевич У. Б.

Частини мови крізь призму комунікативних параметрів 64

Казимирова І. А.

Історія кличного відмінка в термінографійному
представленні 67

Калько М. І., Калько В. В.

Концепція Лаури Янди крізь призму української
аспектології 72

Кісь Є. Б.

Визначення частиномовного статусу функціональних омопар іменник / прийменник: критерії та прийоми 75

Ковтюх С. Л.

Взаємозалежні аспекти лексико-семантичної категорії омонімії та морфологічної парадигматики 79

Максимчук В. В.

Морфологічна адаптація запозичених командних прізвиськ в українському футбольному дискурсі 83

Попович Л. В.

Граматики взаємодії як метод дослідження сучасних тенденцій в українській мові 87

Поповський А. М.

Лінгвоідеологічні засади грамастик української мови радянського і пострадянського періодів 89

Соколова С. О.

Відображення аспектуальної парадигми дієслова у словниках різних типів 92

Сулима О. П.

До проблеми визначення семантичної належності дієслів на позначення явищ природи 96

Яковлева Т. В.

Функціонування імперативних вигуків в аспекті категорії оцінки 99

СИНТАКСИЧНА НОРМА У СТРУКТУРНІЙ ТА ФУНКЦІЙНО-СТИЛЬОВІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ХХІ СТОРІЧЧЯ

Гальона Н. П.

Семантичні параметри та синтаксична реалізація валентності модусних предикатів 103

Горголюк Н. Г.

Модальні ігри в медійному дискурсі: знання і віра 106

Завальнюк І. Я.

Найновіші явища і тенденції в синтаксисі мови українських масмедіа 110

Колоїз Ж. В.

Лінгвістичний статус зевгматичних конструкцій 113

Кондратенко Н. В.

Синтаксичний повтор як вияв категорії емотивності в політичному дискурсі 117

Кононенко І. В.

Суб'єкт у семантико-синтаксичній структурі українського та польського речення 120

Лаврінець О. Я.

Парадигма пасивних конструкцій сучасної української мови: структурний та функційно-стильовий аспекти 123

Личук М. І.

Оцінні фразеологізовані речення у структурі метафоричного мислення мовців 126

Марчук Л. М.

Семантичні характеристики синтагматичних дублетів у складному багатоконпонентному реченні 129

Ситар Г. В.

Перемогти не можна програти: про одну модель конструкцій-фразем 131

Степаненко М. І.

Складносурядне речення у формально-граматичній і семантико-синтаксичній парадигмі складного речення: українська концепція 137

Турко О. В.

Порядок слів у реченні як засіб вербалізації комунікативної інтенції мовця 141

Халіман О. В.

Інфінітивні речення в аспекті граматики оцінки (на прикладі синтаксичного фразеологізму N_3 / $Pron_3$ *аби* / *лиш би* (*лише б*) *Inf*) 143

Харченко С. В.

Зміни в синтаксичній будові української літературної мови в період відновленої державности України 146

Христіанінова Р. О.

Грамаітична природа підрядного зв'язку у простому реченні 149

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ СЛОВОТВІРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Вороніна О. О.

Новітні тенденції у словотворі: творення прикетників від ініціальних абревіатур у XXI сторіччі 153

Гуцуляк Т. Є.

Мотиваційна структура образних дериватів: метафоричне моделювання мотиваційних відношень 156

Денисовець І. В.

Словотвірний потенціал оіазиональних ад'ективів у сучасних українських дитячих творах 159

Кочукова Н. І.

Лексеми з формантом *еко-* в сучасній українській мові 163

Куцак Г. М.

Корінь *рус-* у контексті норм словотвірної номінації 166

Кушлик О. П.

Чинники систематизування відвигукових дієслів української мови як вершин словотвірної парадигми 170

Макарець Ю. С.

Мовна креативність під час російсько-української війни: дериваційний вимір 173

Мельник І. А.

Відіменниковий дієслівний транспозиційний простір драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки 177

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЇ В КОНТЕКСТІ ГРАМАТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

Глібчук Н. М.

Незмінювані прикметники іншомовного походження: проблема частиномовного статусу та лексикографічного опису 180

Карпіловська Є. А.

Критерії визначення національної маркованості українського слова 183

Козирєва З. Г.

До питання кодифікації запозичених складних назв у тлумачних словниках 187

Колібаба Л. М., Фурса В. М.

«Словник дієслівного керування» як новаторська лексикографійно-граматична праця 191

Марчило Л. М., Дудко І. В.

Грамматична характеристика слова у тлумачному словнику (на матеріалі «Словаря української мови» Б. Грінченка) ... 196

Самойлова І. А.

Назви неістот у функції вокатива з позиції словникового опрацювання 200

Сніжко Н. В.

Грамматична параметризація активного лексикону українців ХХІ століття в новому тлумачному словнику 203

Старко В. Ф.

Практичний словник словозміни ВЕСУМ: від узусу до форми 207

Тищенко О. М.

Парадокс словника Григорія Голоскевича 211

Шитик Л. В.

Концептуальні засади укладання граматичного словника синкретичних сполучних засобів 215

8. Сидоренко Т. Взаємодія граматичної категорії виду і лексико-граматичної категорії способів (родів) дієслівної дії. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 225–229.
9. Соколова С. О. Аспектуальні категорії українського дієслова. Київ: Книга-плюс, 2021. 222 с.
10. Труб В. Про обмеження на варіативність виду дієслівних форм та деякі функції видового протиставлення. *Українська мова*. 2012. № 1. С. 18–31.
11. Турбарова Н., Кердівар Н. Дієслова доконаного і недоконаного виду. Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2021. 52 с.
12. Ferretti T., Kutas M., McRae K. Verb aspect and the activation of event knowledge. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*. 2007. № 33(1). P. 182–196.
13. Madden C., Feretti T. Verb aspect and the mental representation of situations. *The expression of time*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 2009. P. 217–240.
14. Madden C., Zwaan R. How does verb aspect constrain event representation? *Memory & Cognition*. 2003. 31(5). P. 663–672.
15. Von Stutterheim C., Carrol M., Klein W. New perspectives in analyzing aspectual distinctions across languages. *The expression of time*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 2009. P. 195–216.

ЯК УВІДПОВІДНИТИ ТЕРМІНОЛОГІЮ ЧИННОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ ПОЛОЖЕННЯМ СУЧАСНОЇ АКАДЕМІЙНОЇ ГРАМАТИКИ: ПРОПОНОВИ

Гінзбург Михайло Давидович
доктор технічних наук, професор,
академік Української нафтогазової академії,
начальник відділу Інституту транспорту газу
mychajlo.ginzburg@gmail.com

Важливою подією 2019 року стало затвердження нової редакції українського правопису [1], що став черговим кроком у процесі відродження самобутніх рис української мови, вилучених і заборонених унаслідок репресивних дій тоталітарного режиму щодо «харківського» правопису [2], затвердженого 1928 року, і його творців. У запалі гарячих дискусій навколо правил писання та відмінювання чужомовних слів [1, розділ III]; відновлення початкового **и** [1, § 2, п. 2–3] і питомого закінчення **-и** іменників III відміни на **-ть** у родовому відмінку однини [1, § 95, п. 1], «узаконення» фемінітивів [1, § 32, п. 4] тощо якимось відійшли на другий план деякі концептуальні питання, а саме термінологічна відповідність чинного українського правопису до граматичних засад української мови.

Унаслідок цього у правописі [1], на жаль¹, залишилися терміни, що позначають мовні явища, характерні для російської мови й не властиві українській. Поява в радянських і пострадянських українських правописах і граматиках цих термінів, яких не було у правописі [2], є наслідком спланованого (свідомого) владного втручання у внутрішню структуру української мови, яке тривало з 1933 року й до відновлення незалежності України.

Істотними особливостями української мови, які відрізняють її від інших слов'янських мов, зокрема російської, є мовні засоби для подавання процесів [3–5]. Саме ці засоби зазнали найбільшого зросійщення. Унаслідок цього в українському мовознавстві, як зазначала 2011 року К. Г. Городенська [6], побутували два панівні підходи до визначення дієслова як частини мови.

Перший підхід, який вона називає *узвичасним* [там само, с. 152], утілено в повоєнних радянських і пострадянських граматичних розвідках, де найскладнішу частину мови *дієслово* трактували як чотирикомпонентну систему дієслівних утворів, до якої належать: 1) дієвідмінювані дієслівні форми; 2) дієприкметник; 3) дієприслівник; 4) інфінітив (неозначена форма дієслова) [там само, с. 153]. Така система є калькою із системи класів дієслівних форм російської мови. У [7, с. 157–158] В. М. Русанівський додав до української системи дієслівних утворів п'ятий компонент – дієслівну форму на *-но, -то*, якій у сучасній російській літературній мові нема аналогів. Саме в такій п'ятикомпонентній системі витлумачено частину мови *дієслово* в багатьох поширених українських підручниках й авторитетних довідниках з української мови, посилки на які подано в [5, с. 10].

Другий підхід, який К. Г. Городенська називає *новим семантико-граматичним* [6, с. 152], бере свій початок із 60-х років ХХ ст., коли І. К. Кучеренко запропонував оригінальну класифікацію частин мови. Він визнав дієприслівник і дієприкметник за віддієслівний прислівник і віддієслівний відносний прикметник відповідно, що зберігають граматичне значення виду так само, як і віддієслівні іменники на *-ння, -ття* [8, с. 49–51, 55].

¹ Це особливо прикро, бо автор цих тез під час громадського обговорювання проекту правопису надіслав свої конкретні пропозиції електронним листом від 30.09.2018. Секретарка Української національної комісії з питань правопису Л. Л. Шевченко відписала авторові електронним листом від 07.10.2018, де подякувала «за увагу до проекту Правопису, його детальне опрацювання, загальні рекомендації до розділів» і поінформувала, що пропозиції внесені «до реєстру пропонуваних змін для обговорення на засіданні Правописної комісії». Проте у «Звіті про громадське обговорення проекту Українського правопису в новій редакції» (<https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/12/07/pro-gromadske-obgovorennya.pdf>) їх нема ні серед «прийнятих», ні серед «відхилених». Дізнатися ж, чи розглядала їх зазначена комісія взагалі, авторові так і не вдалося.

Підхід І. К. Кучеренка дістав дальший розвиток у працях І. Р. Вихованця, який переконливо довів, що дієприкметник у присубстантивній позиції та дієприслівник не мають основних власне дієслівних категорій (часу й способу), а з власне дієслівних категорій у них морфологічно відбита лише категорія виду. Вони також успадковують певні валентні позиції твірного дієслова [9, с. 128–133, 176–180, 207–211].

На засадах І. Р. Вихованця окреслено граматичний статус дієприкметника як різновиду віддієслівного прикметника й дієприслівника як різновиду віддієслівного прислівника в сучасних академіїних граматиках [10, с. 146–150, 286–288, 320–323; 11, с. 292–297, 539–543], а також у новітніх підручниках для вишів, наприклад у [12, с. 314–316, 371–373, 451, 461–462].

Проте § 119 «Дієприкметник» і § 120 «Дієприслівник» чинного українського правопису [1] ґрунтуються на накинутах чужомовних класифікаціях дієприкметників за станом (активні / пасивні) і за часом (минулого і теперішнього часу), а дієприслівників – за часом (минулого і теперішнього часу). Як наслідок ці параграфи оперують термінами, що суперечать граматичній концепції сучасної академіїної граматики [10–11], і це створює хибне уявлення про граматичні категорії українських дієприкметника й дієприслівника. Тим-то [1, § 119–120] треба докорінно переробити. Тож *пропонуємо* таке:

1) вилучити назву «дієприкметники активного стану» [1, § 119, п. 1];
2) вилучити геть підпункт [1, § 119, п. 1, 1)], бо всі знавці української мови (Б. Д. Антоненко-Давидович, О. Д. Пономарів, О. А. Сербенська та інші) зазначають, що сучасній українській мові *не властиві* дієприкметники на **-чий**. А слова *живучий, квітучий, лежачий, стоячий*, подані як приклади в цьому підпункті, давно вже стали звичайними прикметниками. Слова ж на зразок *виконуючий, зростаючий, працюючий* суржикові, і їх невільно вживати в українських текстах ані зрідка, ані часто, тобто ніколи. До речі, дієприкметників на **-чий** узагалі нема у правописі [2, § 52];

3) викласти підпункт [1, § 119, п. 1, 2)] у такій редакції: «Дієприкметники на **-лий (-а, -е)** утворюють від неперехідних дієслів доконаного виду: *зжовкнути – зжовклий, минути – минулий, нависнути – навислий, осісти – осілий, почорніти – почорнілий*. Вони успадковують граматичне значення виду твірного дієслова, тобто можуть бути лише доконаного виду»;

4) вилучити слова «пасивного стану минулого часу» в пункті [1, § 119, п. 2], залишивши тільки слово «дієприкметники»;

5) додати до пункту [1, § 119, п. 2] примітку, що дієприкметники на **-ний, -тий** успадковують граматичне значення виду твірного дієслова, тобто можуть бути як доконаного, так і недоконаного виду. До речі, саме про це свідчать приклади, наведені в [1, § 119, п. 2];

6) викласти перше речення [1, § 120, п. 1] у такій редакції: «1. Дієприслівники на **-чи** творять від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи), -ачи (-ячи)**. Вони успадковують граматичне значення недоконаного виду твірного дієслова»;

7) викласти початок першого речення [1, § 120, п. 2] у такій редакції: «2. Дієприслівники на **-ши** творять від форми дієслова минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса **-ши** <...>» (див. [10, с. 320–321], бо якщо йдеться про форму чоловічого роду, то вона завжди закінчується на приголосний);

8) додати до пункту [1, § 120, п. 2] примітку, що дієприслівники на **-ши** успадковують граматичне значення виду твірного дієслова, тобто можуть бути як доконаного, так і недоконаного виду. До речі, саме про це свідчать приклади, наведені в [1, § 120, п. 2].

Також пропонуємо подати у правописі окремий параграф про дієслівні форми на **-но**, **-то**.

ЛІТЕРАТУРА

1. Український правопис / НАН України. Київ: Наук. думка, 2019. 392 с.
2. Український правопис / У.С.Р.Р. Народній комісаріят освіти. Видання перше. Харків: Держ. вид-во України, 1929. 103 с.
3. Гінзбург М. Особливості української мови щодо подавання процесових понять у фахових текстах. *LANGUAGE: codification, competence, communication*. 2019. № 1. С. 7–24.
4. Гінзбург М. Класифікування та гармонізування утямків (понять), пов'язаних з процесами. *Проблеми української термінології* : зб. наук. праць учасників XVI Міжнар. наук. конф. «СловоСвіт 2020», 1–3 жовт. 2020 р. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2020. С. 3–18.
5. Гінзбург М. Пропозиції щодо запровадження в українське мовознавство концепції мішаних частин мови. *LANGUAGE: codification, competence, communication*. 2021. № 1 (4). С. 7–29.
6. Городенська К. Г. Дієслівна лексема в традиційному і новітньому українському мовознавстві. *Життя – у слові* : зб. наук. праць на пошану академіка В. М. Русанівського. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 152–160.
7. Русанівський В. М. Дієслово. *Граматика української мови. Морфологія* / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. Київ: Либідь, 1993. С. 157–242.
8. Кучеренко І. К. Теоретические вопросы грамматики украинского языка: Морфология : автореф. дис. ... докт. филол. наук. Киев, 1967. 58 с.
9. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наук. думка, 1988. 256 с.
10. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : академ. граматика укр. мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
11. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
12. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за ред. А. К. Мойсієнка. Київ: Знання, 2013. 524 с.

Наукове видання

ГРАМАТИЧНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ХХІ СТОРІЧЧІ:

**збірник тез наукових доповідей учасників
Міжнародної наукової конференції
на пошану доктора філологічних наук, професора
*Городенської Катерини Григорівни***

Оформлення
та комп'ютерне верстання: *Т. І. Савенко*

Підписано до друку 24.07.2024 р.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Обсяг ум. др. арк. 12,21, обл.-вид. арк. 9,65
Наклад 100 прим. Зам. № 2351

Видавничий дім Дмитра Бураго
ФОП «Бураго Дмитро Сергійович»
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
ДК № 4558 від 05.06.2013 р.
04080, Україна, м. Київ-80, а / с 41
Тел. / факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: info@burago.com.ua, site: www.burago.com.ua